

WŁODZIMIERZ WOJCIECHOWSKI

ZE STUDIÓW NAD CIĄGŁOŚCIĄ EWOLUCYJNĄ CERAMIKI
KULTUR WSTĘGOWYCH NA DOLNYM ŚLĄSKU

Kiedy w latach 1968-1970 ukazał się w polskiej literaturze archeologicznej szereg opracowań dotyczących całokształtu problematyki kultur wstęgowych w Polsce¹, nie trudno było zauważyć, że zawarte w tych pracach stwierdzenia odnoszące się do kultur wstęgowych na Dolnym Śląsku nie wyszły, w przeciwieństwie np. do opinii dotyczących Małopolski, poza sądy sformułowane jeszcze w pierwszej połowie naszego stulecia. Ten sam fakt obserwujemy także w literaturze obcej, w której również kultury wstęgowe na Dolnym Śląsku analizowane i interpretowane są przez pryzmat źródeł uzyskanych głównie w okresie międzywojennym² i która odzwierciedla stan wiedzy daleki od tego, co wiadomo na temat kultur wstęgowych na Dolnym Śląsku w chwili obecnej. Fakty te mają oczywiście swoje uzasadnienie w tym, że w okresie powojennym prac wykopaliskowych, które byłyby realizowane w ramach jednoznacznie sprecyzowanego planu badawczego, nie prowadzono³ i do-

¹ A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *Ze studiów nad kulturą ceramiki wstęgowej w Polsce*, „Archeologia Polski”, t. 13: 1968, z. 1, s. 56-124; W. Wojciechowski, *The Problem of Establishing Periods Determining Stroke Ornamental Ware Culture in Lower Silesia*, „Archaeologia Polona”, t. 10: 1968, s. 103-117; tenże, *Zagadnienie chronologii relatywnej kultur młodszej epoki kamienia na Dolnym Śląsku na tle środkowoeuropejskiej systematyki neolitu*, „Studia Archeologiczne”, t. 3: 1970; A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *Kultura ceramiki wstęgowej w Polsce*, [w:] *Z badań nad kulturą ceramiki wstęgowej rytej*, Kraków 1970, s. 11-28; T. Wiślański, *Uwagi o kulturze ceramiki wstęgowej rytej na terenie Polski północno-zachodniej*, tamże, s. 29-36; A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *The Linear and Stroked Pottery Cultures*, [w:] *The Neolithic in Poland*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 14-75.

² Np. M. Zápotocká, *Die Stichbandkeramik in Böhmen und in Mitteleuropa*, „Fundamenta”, R. A., t. 3: 1970, s. 1-66, tabl. 1-11.

³ Z prac ratowniczych o bardzo ograniczonym zakresie można tu wymienić badania w Nosolicach (W. Sarnowska, *Wyniki prac ratowniczych przeprowadzonych w 1950 r. w Nosolicach, w pow. głogowskim*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 10: 1945-1956, s. 192-219), Wąwolnicy (J. Bukowska-Gedigowa, B. Gediga, *Osada kultury ceramiki wstęgowej kłutej w Wąwolnicy, pow. Strzelin*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 29: 1963, z. 4, s. 352-357) czy Sobocisku (W. Wojciechow-

piero w latach siedemdziesiątych obserwujemy wyraźną koncentrację prac badawczych ukierunkowanych na rozwiązywanie wielu niewiadomych ograniczających naszą wiedzę o kulturach tzw. kręgu wstęgowego (kultura ceramiki wstęgowej rytej i kultura ceramiki wstęgowej kłutej). Weryfikacji wymagają przede wszystkim dwie podstawowe kwestie, a mianowicie zagadnienie początków zasiedlania Dolnego Śląska przez nosicieli kultury ceramiki wstęgowej rytej i periodyzacji tej kultury oraz zagadnienie ciągłości ewolucyjnej kultur wstęgowych widzianej poprzez zmiany w ceramice, sprowadzające się do kwestii autochtoniczności lub allochtoniczności na Dolnym Śląsku kultury ceramiki wstęgowej kłutej.

W dotychczasowych opracowaniach syntetyzujących zwraca się uwagę na fakt, że zasiedlenie lessów dolnośląskich przez nosicieli kultury ceramiki wstęgowej rytej nastąpiło z wyraźnym opóźnieniem, bo dopiero wówczas, kiedy kultura ceramiki wstęgowej rytej osiągnęła w ewolucji ceramiki tzw. stadium nutowe⁴. W myśl tej tezy osadnictwo to miałooby na obszarze lessów dolnośląskich znacznie krótszą historię aniżeli np. w Małopolsce, gdzie początki penetracji tego regionu przez ludy wczesno-rolnicze kultury ceramiki wstęgowej rytej sięgają momentu krystalizowania się tego kompleksu kulturowego (materiały ceramiczne fazy Ia ze stanowiska w Samborcu), co m. in. widoczne jest w elementach wiążących się z substratem kultury Körös⁵. Akcentuje się również fakt, że w łonie tej kultury już na terenie Dolnego Śląska jej ewolucja, widoczna przede wszystkim w przemianach stylistycznych ceramiki, była znacznie powolniejsza, ulegała stopniowemu kosztowaniu, nie wyszła bowiem poza tzw. stadium protoszareckie (lub starszareckie), które identyfikować można z czeską IV fazą rozwojową tej kultury wg periodyzacji Neustupnego⁶. Zwraca się również uwagę na kolejny fakt, iż kultura ceramiki wstęgowej rytej na Dolnym Śląsku nie wytworzyła klasycznego stadium szareckiego i że w czasie kiedy stadium to osiągało swój szczyt rozwojowy w Czechach, by następnie ewoluować w kierunku przeradzania się w kulturę ceramiki wstęgowej kłutej, na Dolnym Śląsku trwała kultura ceramiki wstęgowej rytej w swojej archaicznej postaci postnutowej lub protoszareckiej⁷. Podkreśla się wreszcie bardzo silnie to, że kultura ceramiki wstęgowej kłutej pojawiła się na Dolnym Śląsku jako element obcy, w pełni wykształcony poza tym obszarem, nie wykazu-

ski, Z prac sondażowo-rozpoznawczych na osadzie kultury ceramiki wstęgowej rytej w Sobocisku, pow. Olawa, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 19: 1968, s. 23-28).

⁴ Kulczycka-Leciejewiczowa, *Ze studiów...*, s. 61, 68-69.

⁵ Kulczycka-Leciejewiczowa, *Ze studiów...*, s. 61 i n., s. 65, ryc. 1a-e, g.

⁶ E. F. Neustupný, *K relativní chronologii volutové keramiky*, „Archeologické rozhledy”, R. 8: 1956, z. 3, s. 386-406.

⁷ Zápotocká, *Die Stichbandkeramik...*, s. 13, 17.

jący jakichkolwiek związków genetycznych z dolnośląskim odłamem kultury ceramiki wstęgowej rytej⁸. Ustawiając wszystkie te fakty w ciąg historyczny należałoby przyjąć, że z dużym opóźnieniem pojawia się na Dolnym Śląsku kultura ceramiki wstęgowej rytej w swojej fazie nutowej, ewoluuje bardzo powoli, by wreszcie osiągnąć pewną stagnację, która trwa przez długi okres tworzenia się na południe od Sudetów fazy szareckiej i kultury ceramiki wstęgowej kłutej i która wreszcie zanika pod wpływem nowej fali oddziaływań zasudeckich wiążących się z rozwiniętą już w pełni kulturą ceramiki wstęgowej kłutej (odpowiednik czeskiej fazy IV wg Zápotockiej).

Badania prowadzone na Dolnym Śląsku w ostatnim pięcioleciu na stanowiskach w Gniechowicach, gm. Kąty Wrocławskie⁹, Starym Zamku, gm. Sobótka¹⁰, Niemczy, gm. loco¹¹, Strachowie, gm. Kondratowice¹², Skoroszowicach, gm. Strzelin¹³, i Muszkowicach, gm. Ciepłowody¹⁴, dostarczyły materiałów źródłowych, których jednoznaczna wymowa zmusza do weryfikacji wielu przestarzałych poglądów i postawienia problemu periodyzacji „wstęgowców” w całkowicie nowym świetle.

Zarówno na osadzie w Gniechowicach, jak i na podobnym stanowisku w Starym Zamku przebadano kilka obiektów nieruchomych, których zespoły ceramiczne odbiegają swoim charakterem zdecydowanie od wszystkich znanych dotąd na Dolnym Śląsku materiałów kultury ceramiki wstęgowej rytej. Przede wszystkim jest to materiał grubościenny, w obrębie którego brak tzw. ceramiki stołowej. Tworzywo charakteryzuje się dużą domieszką organiczną w postaci siekanej słomy, trawy itp. Ceramika ta jest bardzo słabo wypalona, powierzchnie skorup są matowe, łatwo scieralne, dające przy potarciu pylasty nalot. Wśród form do-

⁸ Kulczycka-Leciejewiczowa, *Ze studiów...*, s. 99-100; Zápotocká, *Die Stichbandkeramik...*, s. 22.

⁹ Materiały nie publikowane, udostępnione mi dzięki uprzejmości mgr. J. Romanowa.

¹⁰ Materiały nie publikowane, udostępnione mi dzięki uprzejmości mgr. J. Romanowa.

¹¹ J. Łodowski, *Badania osady kultur wstęgowych w Niemczy, pow. Dzierżoniów, w 1971 roku*, „Silesia Antiqua”, t. 15: 1973, s. 21-45; A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *Wczesnoneolityczna osada w Niemczy, pow. Dzierżoniów*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15: 1972, s. 19-28, tabl. III, IV.

¹² A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *Osiedla neolityczne w Strachowie, w województwie wrocławskim*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 18: 1976, s. 22-25, tabl. V, VI.

¹³ W. Wojciechowski, *Badania wykopaliskowe osady kultury ceramiki wstęgowej rytej w Skoroszowicach, w gm. strzelińskiej w 1975 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 18: 1976, s. 26-30, tabl. VIII-X; tenże, *Wyniki badań wykopaliskowych osady neolitycznej na stan. 1 w Skoroszowicach, w gm. strzelińskiej*, „Sprawozdania Archeologiczne” (w druku).

¹⁴ W. Wojciechowski, *Wyniki badań na neolitycznej osadzie w Muszkowicach, w powiecie ząbkowickim, w roku 1974*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 17: 1975, s. 28-32, tabl. III, IV.

minuje naczynie o kształcie zbliżonym do półkulistego, występują duże grubościennie amfory, stwierdzono także naczynia (misy w kształcie od-cinka kuli?) na kilku niskich nóżkach. Bardzo charakterystyczne jest także zdobnictwo, przy czym należy podkreślić, że zdecydowana większość uzyskanych ułamków jest niezdobiona. Wśród motywów ornamentacyjnych najczęściej występuje linia głęboko ryta, stosunkowo szeroka, wykonana zdecydowanym pociągnięciem zaostrzonego narzędzia. Linie te układają się najczęściej we wstęgi, przy czym w jednej wstędze najczęściej występują trzy linie. Wstęgi układają się bądź w motywy spiralne, bądź też w różnego rodzaju motywy faliste czy esowate. Drugi rodzaj zdobnictwa, to krótkie nacięcia układane bezładnie na całej powierzchni naczynia; występuje także sporadycznie ornament palcowy lub paznokciowy. Cały omówiony tu materiał ceramiczny odpowiada wszystkimi swoimi cechami najbardziej archaicznym inwentarzom kultury ceramiki wstęgowej rytej, a więc wszystkim tym materiałom, które wyznaczają z jednej strony moment krystalizowania się tego kompleksu kulturowego¹⁵, z drugiej zaś strony pierwszą falę rozprzestrzeniania się nosicieli tej kultury na obszary lessowe na północ od Karpat i Sudetów. Jest to więc materiał niewątpliwie starszy od ceramiki tzw. typu A-czkowego, a odpowiadający tym zespołom, które dla Małopolski wyznaczają fazę Ia kultury ceramiki wstęgowej rytej¹⁶. Quitta określa je jako najstarszy element kultury ceramiki wstęgowej rytej na terenie między środkową Łabą a Wezerą¹⁷. Wyróżnione one zostały także na terenie Badenii, a więc nad górnym Renem¹⁸, chociaż te ostatnie z uwagi na dużą odległość od centrum krystalizowania się tej kultury mogą być nieco młodsze przy nie zmienionych cechach formalnych.

Badania prowadzone na nieznanym dotąd stanowisku w Niemcy ujawniły relikty osady wiążącej się z fazą nutową kultury ceramiki wstęgowej rytej. Faza ta poświadczona jest na Dolnym Śląsku całym szeregiem osad i domniemanych grobów, osada w Niemcy posiada jednak pewną cechę szczególną. Wśród materiału ceramicznego uzyskanego ze zwartych obiektów (jam) w wystroju naczyń dominuje zdecydowanie tzw. motyw nutowy i wstęga wypełniona nakłuciami, a więc te elementy ornamentacyjne, które na Dolnym Śląsku są reprezentatywne dla tej właśnie (środkowej) fazy omawianej kultury. W kontekście tego jednak materiału pojawia się element nowy, a mianowicie linia ryta nacinana

¹⁵ R. Tichý, *K nejstarší volutové keramice na Moravě*, „Památky archeologické”, t. 51: 1960, s. 415-441.

¹⁶ Kulczycka-Leciejewiczowa, *Ze studiów...*, s. 61, 65, ryc. 1a-g; tejże, *The Linear...*, s. 19, 24, ryc. 4: 1-7.

¹⁷ H. Quitta, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, „Præhistorische Zeitschrift”, t. 38: 1960, s. 1-38, 153-188.

¹⁸ S. Albert, P. Schröter, *Die ersten Belege der ältesten Bandkeramik im Oberen Gäu (Pfäffingen und Hailfingen, Landkreis Tübingen)*, „Der Sülchgau”, R. 1975, s. 63-76.

poprzecznie drobnymi nakłuciami (ryc. 1), tworząca tzw. motyw drabinkowy¹⁹, motyw typowy przede wszystkim dla późnej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej, którą w periodyzacji materiałów czeskich Neustupný określa jako fazę IV²⁰, a którą uznać można jako twór przejściowy od fazy nutowej do fazy szareckiej. Na Dolnym Śląsku stadium to reprezentować mogą materiały ceramiczne np. z osady w Olesznej, gm. Łagiewniki²¹. Pojawienie się tego nowego motywu zdobniczego może stanowić argument dla datowania osady w Niemczy na schyłek fazy nutowej, kiedy to w zdobnictwie zaznacza się nowa koncepcja ornamentacyjna.

Kontynuację przemian zaobserwowanych w stadium załączkowym na osadzie w Niemczy odnajdujemy, jak się wydaje, na osadzie w Strachowie, gm. Kondratowice. W materiałach ceramicznych pochodzących z obiektów nieruchomych występuje wprawdzie jeszcze obficie zdobnictwo o motywie nutowym oraz ornament w postaci wstęgi wypełnionej nakłuciami²², na plan pierwszy wysuwa się jednak zdecydowanie ornament, w którym na linię rytą nakładają się poprzeczne nacięcia lub odciski trójkątowe wykonane stempelkiem. Pojawia się również w tym materiale zdobnictwo odciskane (stempelkowe) bez podkładu liniowego, przy czym pasma owych odcisków układane są w motywy faliste, motywy kół koncentrycznych, rzadziej motywy krokwiaste. Przemianom w zdobnictwie towarzyszy charakterystyczny fakt ilościowej redukcji form półkulistych lub w kształcie $\frac{3}{4}$ kuli przy jednoczesnym wyraźnym ilościowym wzroście naczyń z wyodrębnionym brzegiem lub z zaczątkiem szyjki, będących jak gdyby prototypem dla późniejszych form gruszkowatych (ryc. 2). Jeżeli pominąć tu element będący, jak dotąd, lokalną cechą typową dla Czech, a mianowicie malowanie naczyń czarną, smolistą farbą, to zespół ceramiczny ze Strachowa wszystkimi cechami odpowiada klasycznemu materiałom typu szareckiego w Czechach, które w periodyzacji kultury ceramiki wstęgowej rytej opracowanej dla Czech przez Neustupného wyznaczają najmłodsze — schyłkowe stadium tej kultury²³.

Materiału zabytkowego zbliżonego do ceramiki uzyskanej na osadzie w Strachowie, wykazującego jednak pewne widoczne odchylenia, dostarczyła kolejna spośród badanych osad w Skoroszowicach, w gm. Strzelin. W zdobnictwie naczyń obserwujemy przede wszystkim całkowity brak wstęgi wypełnionej nakłuciami, sporadyczne tylko występowanie motywu

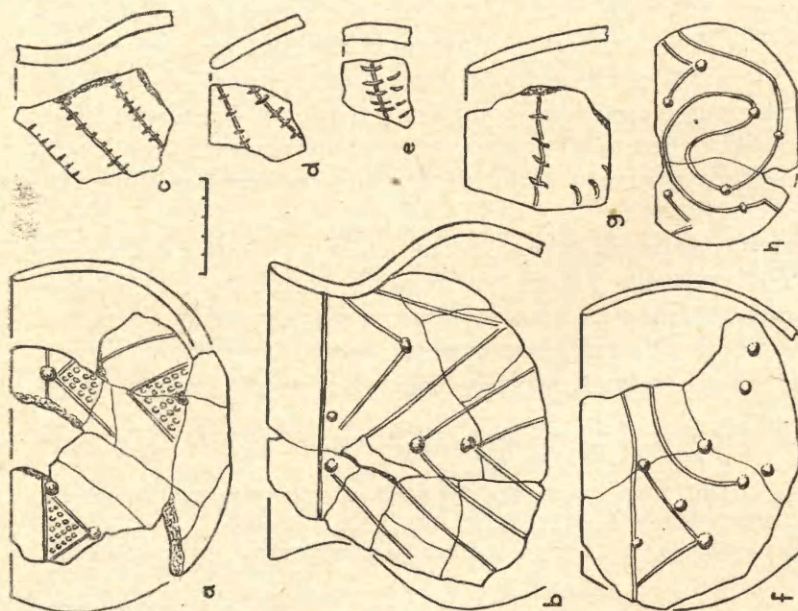
¹⁹ L odowski, *Badania...*, s. 27, ryc. 5g, h, j, s. 32, ryc. 8i.

²⁰ Neustupný, *K relativni...*, s. 396-397.

²¹ K. Langenheim, *Neue Funde der Spiralmüanderkeramik aus Langenöls, Kr. Reichenbach*, „Altschlesische Blätter”, R. 11: 1936, z. 2, s. 55-58.

²² Kulczycka-Leciejewiczowa, *Osiedla neolityczne w Strachowie...*, s. 23.

²³ Neustupný, *K relativni...*; por. także S. V encl, *Studie o šáreckém typu*, „Sbornik Narodního Musea v Praze”, t. 15: 1961, s. 93-140 i tablice.

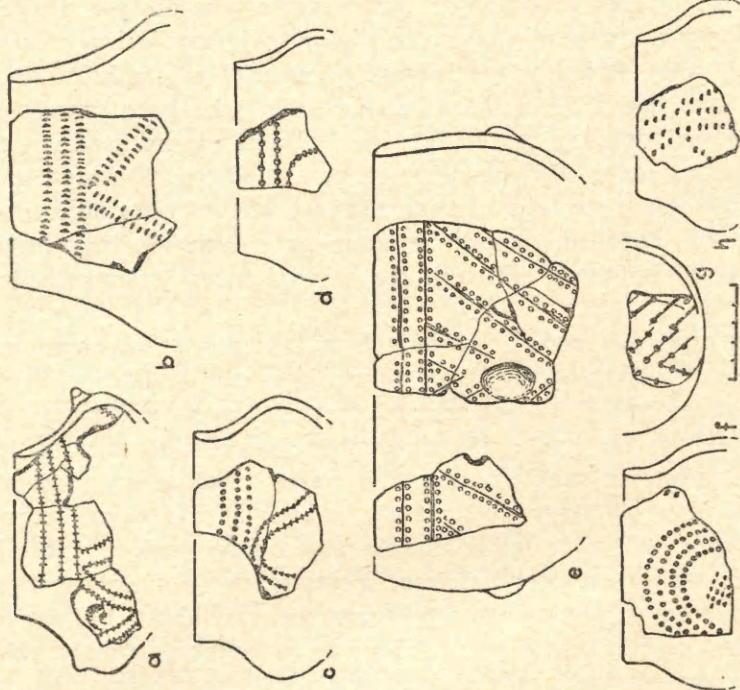

Ryc. 1. Niemcza, gm. loco. Ceramika cienkościenna z jam badanych w roku 1971. Wg J. Lodowskiego

a-e — jama nr 3, f-h — jama nr 20

Fig. 1. Niemcza, commune of Niemcza. Thin-walled pottery from pits investigated in 1971. After J. Lodowski

a-e — pit no. 3, f-h — pit no. 20

Ryc. 2. Strachów, stan. 2, gm. Kondratowice. Ceramika cienkościenna z jam. Wg A. Kulczykiej-Leciejewiczowej

Fig. 2. Strachów, site 2, commune of Kondratowice. Thin-walled pottery from pits. After A. Kulczycka-Leciejewiczowa

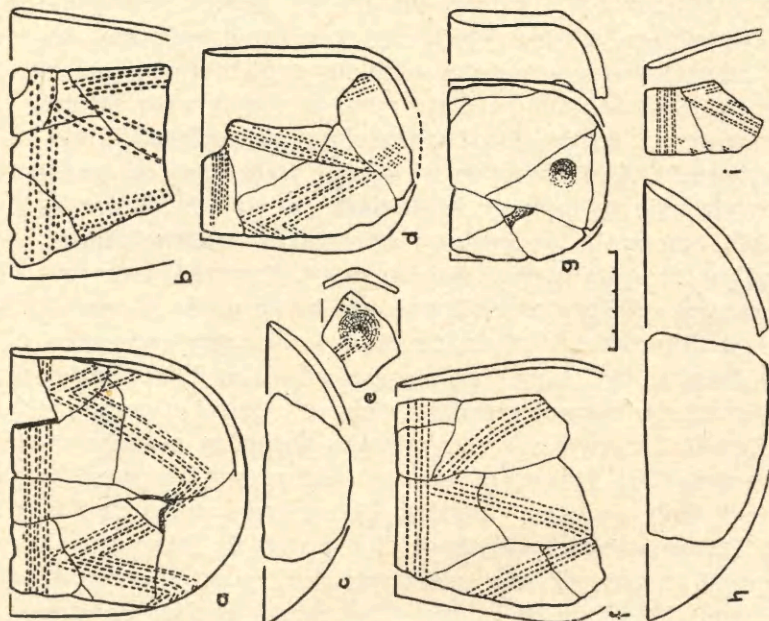
wu nutowego (w granicach 10% całości materiału), licznie występuje zdobnictwo typu szareckiego, a więc ryta linia poprzecznie nacinana, dominuje natomiast zdecydowanie ceramika zdobiona trójkątowymi odciskami stempelkowymi nakładanymi na linię rytą (z reguły rytą bardzo delikatnie — wręcz symbolicznie), bądź pozbawionymi podkładu liniowego. Zwraca uwagę fakt, że zdobnictwo wykonane trójkątowymi odciskami układa się wyłącznie w motywy krokwiaste, a więc te, które są reprezentatywne dla starszych faz kultury ceramiki wstęgowej kłutej, brak natomiast motywów spiralnych, falistych czy kolistych licznie występujących na ceramice ze Strachowa. Godne jest także podkreślenia to, że szereg ułamków ze Skoroszowic posiada motyw krokwiasty prowadzony linią podwójną będącą, być może, prototypem zdwojonej linii kłutej, wiodącej w zdobnictwie kultury ceramiki wstęgowej kłutej szczególnie w jej starszych fazach. Pojedyncze tylko ułamki pochodzą z archaicznych naczyń w kształcie $\frac{3}{4}$ kuli, panującą zaś formą jest naczynie w kształcie spłaszczonej kuli z mniej lub bardziej wymodelowaną szyjką, a więc ponownie forma stanowiąca jak gdyby wstęp do klasycznych naczyń gruszkowatych typowych dla starszych faz kultury ceramiki wstęgowej kłutej (ryc. 3). Ujmując poszczególne cechy zaobserwowane w materiale ze Skoroszowic w jeden zespół nie trudno dostrzec, iż odpowiada on w generalnym zarysie tym materiałom ceramicznym, którym na terenie Czech przypisuje się walor wyznacznika przejściowego etapu od kultury ceramiki wstęgowej rytej do kultury ceramiki wstęgowej kłutej, określanego także jako I faza kultury ceramiki wstęgowej kłutej²⁴. Ów przejściowy charakter materiałów ze Skoroszowic dokumentować mogą także pewne nowości w tworzywie ceramicznym naczyń cienkościennych polegające na odchodzeniu od gliny tłustej na rzecz gliny schudzonej bardzo drobnym piaskiem, jako że ten typ tworzywa jest reprezentatywny dla zdecydowanej większości naczyń kultury ceramiki wstęgowej kłutej na Dolnym Śląsku.

Uwypuklane tu cechy materiału ceramicznego pochodzącego z osad w Niemczy, Strachowie i Skoroszowicach odnoszą się przede wszystkim do tzw. ceramiki stołowej — cienkościenną wykazującej dużą dynamikę rozwojową. W odniesieniu do ceramiki grubościenną można jedynie stwierdzić, że na osadach w Strachowie²⁵ i Skoroszowicach obok tradycyjnych, archaicznych form kulistych pojawiają się licznie amfory zasobnice z lejkowatą szyjką, a więc formy typowe dla późnych faz kultury ceramiki wstęgowej rytej.

Niezwykłe wreszcie interesujących i ważnych z punktu widzenia omawianej tu problematyki materiałów źródłowych dostarczyły badania na osadzie w Muszkowicach, gm. Ciepłowody, i w Niemczy (stanowisko

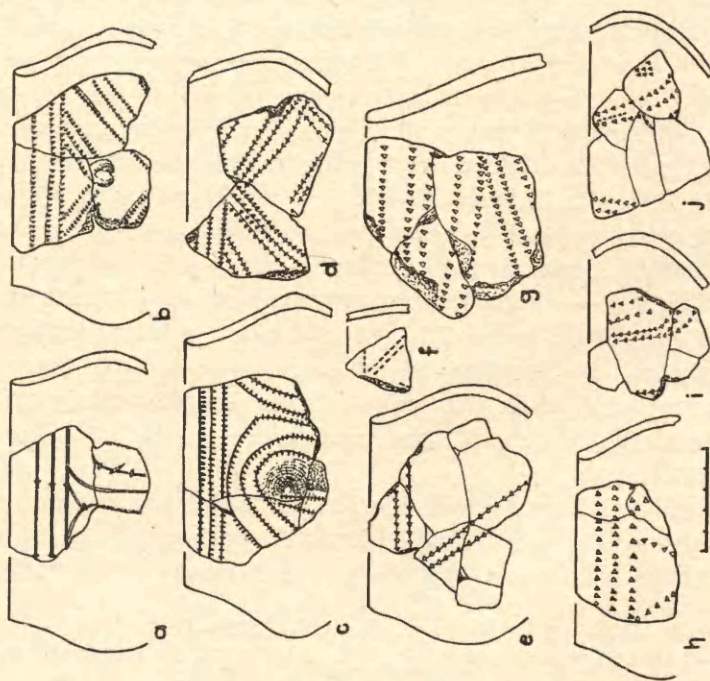
²⁴ Zápotocká, *Die Stichbandkeramik...*, s. 5, tabl. 2, ryc. 1-3.

²⁵ Kulczycka-Leciejewiczowa, *Osiedla neolityczne w Strachowie...*, s. 23, tabl. VI.

Ryc. 4. Ceramika cienkościenna z jam; a-d wg A. Kulczyckiej-Leciejewiczowej
 a-d — Niemcza, gm. loco, e-i — Muszkowice, stan 9, gm. Ciepłowody

Fig. 4. Thin-walled pottery from pits; a-d after A. Kulczyckiej-Leciejewiczowej
 a-d — Niemcza, commune of Niemcza, e-i, Muszkowice, site 9, commune of Ciepłowody

Ryc. 3. Skoroszowice, stan. 1, gm. Strzelin. Ceramika cienkościenna z jam

a-h — jama nr 4, i — jama nr 2, j — jama nr 3

Fig. 3. Skoroszowice, site 1, commune of Strzelin. Thin-walled pottery from pits

a-h — pit no. 4, i — pit no. 2, j — pit no. 3

cytowane wyżej w kontekście kultury ceramiki wstęgowej rytej). Materiały te wiążą się z kulturą ceramiki wstęgowej kłutej.

Dwa obiekty nieruchome w Muszkowicach (ryc. 4e-i) oraz kilka jam w Niemczy (ryc. 4a-d) zawierało ceramikę bardzo do siebie podobną, reprezentowaną przez trzy podstawowe formy: gruszkowate lub kociołkowate nieprofilowane, bogato zdobione naczynia okrągłodenne, niezdobione misy w kształcie odcinka kuli oraz niewielkie grubościennie, niezdobione kociołki posiadające w partii przydennej niewielkie plastyczne guzki jako jedyny element ornamentacyjny. W żadnym z zespołów nie zidentyfikowano ceramiki ostro profilowanej lub zdobionej rozbudowanymi elementami plastycznymi (profilowane misy, amforki, naczynia typu Pysząca), a więc takiej, która zarówno na południe od Sudetów, jak i na Dolnym Śląsku reprezentuje późne fazy kultury ceramiki wstęgowej kłutej. Stwierdzone wyłącznie na cienkościennych naczyniach gruszkowatych lub pochodnych zdobnictwo komponowane jest w jeden powtarzający się motyw krokwiasty oddzielony od wylewu poziomym pasmem złożonym z kilku rzędów nakłuc. Z kilku rzędów nakłuc złożone są także poszczególne elementy motywu krokwiastego. Zarówno asortyment form, jak i tektonika poszczególnych naczyń, a także technika i motywy ornamentacyjne zbliżają omawianą tu ceramikę wyraźnie do tych zespołów (grobowych i osadowych) z terenu Czech, które tam stanowią wyznacznik III fazy rozwojowej kultury ceramiki wstęgowej kłutej²⁶. Z Dolnego Śląska znany był jeden zespół o podobnych cechach pochodzący z ziemianki w Glinicy, gm. Jordanów²⁷, jego unikalność jednak wzbudzała duże zastrzeżenia co do możliwości wiązania go z tym stosunkowo wczesnym horyzontem kultury ceramiki wstęgowej kłutej²⁸.

Nie ulega wątpliwości, że omówione tu nowe materiały źródłowe analizowane w kontekście źródeł znanych już z Dolnego Śląska upoważniają do podjęcia kolejnej próby odpowiedzi na węzłowe dla tego regionu pytanie, a mianowicie czy przemiany dokonujące się w łonie kultur wstęgowych na Dolnym Śląsku są rezultatem okresowo pojawiających się oddziaływań zewnętrznych (np. pojawianie się kolejnych fal ludnościowych), czy też obszar rozpościerający się na południe od Wrocławia, a sąsiadujący z wylotem Bramy Kłodzkiej raz zasiedlony ewoluował jako integralna część ekumeny wstęgowej w ramach prawidłowości dla tej ekumeny typowych bez skokowo pojawiających się ingerencji zewnętrznych. Uprzedzając dalsze wywody wydaje się, że w chwili obecnej, w oparciu przede wszystkim o nowo pozyskane źródła mamy prawo opowiadać się za drugą z sygnalizowanych tu możliwości. Mamy podstawy, by sądzić, że zarówno ewolucja ceramiki starszej kultury wstęgowej.

²⁶ Zápotocká, *Die Stichbandkeramik...*, s. 6-7, tabl. 2, ryc. 10-16.

²⁷ H. Seger, *Die keramischen Stilarten der jüngeren Steinzeit Schlesiens*, „Schlesiens Vorzeit”, t. 7: 1916, s. 20-21, ryc. 57-66.

²⁸ Zápotocká, *Die Stichbandkeramik...*, s. 23.

jak i jej przeradzanie się w ceramikę reprezentatywną dla młodszej kultury wstęgowej dokonywało się na Dolnym Śląsku w ramach jednej, zwartej ekumeny środkowoeuropejskiej obejmującej pierwotnie Czechy, Morawy, Dolną Austrię, Małopolskę, Dolny Śląsk, Saksonię i obszary między Łabą a Wezerą, ekumeny rządzonej mniej więcej jedną określoną prawidłowością ewolucyjną, z której wyłom dokonany został dopiero u schyłku kultury ceramiki wstęgowej rytej pod wpływem kultury lendzielskiej, formującej się na terenie Słowacji, wschodnich Moraw i Małopolski.

Przede wszystkim należy poddać rewizji kwestię początków osadnictwa ludności kultury ceramiki wstęgowej rytej na Dolnym Śląsku. W świetle materiałów ceramicznych uzyskanych na osadach w Gniechowicach i Starym Zamku musimy przyjąć, że początki tego osadnictwa nie wykazują jakiegось zdecydowanego opóźnienia w stosunku do terenów ościennych, a jeżeli opóźnienie takie miało miejsce, to było ono niewielkie i w materiale archeologicznym jest ono nieuchwytnie. Musimy zatem przyjąć, że pojawienie się najstarszej ludności z gospodarką rolniczą przypada współcześnie z jej wkroczeniem na obszary Małopolski, a być może także na tereny dorzecza dolnej Solawy, gdzie owe archaiczne materiały poświadczono są chociażby znaleziskiem z Zipsendorf²⁹. Nie można jednak pominąć opinii E. Hoffmann, która nie wyklucza związku materiałów niemieckich dopiero z fazą A-czkową³⁰. Z całą pewnością jednak najstarsze materiały dolnośląskie są starsze od fazy z ceramiką zdobioną w stylu A-czkowym, wyznaczanej na północ od Karpat i Sudetów przez takie znaleziska, jak te które odkryto w Samborcu (materiały fazy Ib)³¹ czy Zofipolu³² w Małopolsce oraz w Draschwitz³³, Mockern³⁴ czy Poppitz³⁵ na terenie Saksonii, a także od całego kompleksu zachodnioeuropejskiego z ceramiką typu Flomborn³⁶. Można by zatem przyjąć, iż Morawy, Czechy, górne dorzecze Wisły oraz południowe rejony Dolnego Śląska stanowiły ową najbardziej archaiczną ekumenę, na której podwalinie kształtowała się dalsza ewolucja środkowoeuropejskiego odłamu kultury ceramiki wstęgowej rytej.

O ile następne stadium rozwojowe tej kultury udokumentowane jest na Morawach, w Czechach czy Małopolsce licznymi znaleziskami tzw. ceramiki A-czkowej, o tyle na Dolnym Śląsku stadium to sygnalizowane jest, jak dotąd, przez jedno tylko domniemane stanowisko grobowe z Wro-

²⁹ E. Hoffmann, *Die Kultur der Bandkeramik in Sachsen*, cz. I, Berlin 1963, tabl. 6: 1; 7: 4; 8: 5; 9: 11.

³⁰ Hoffmann, *Die Kultur...*, s. 88.

³¹ Kulczycka-Leciejewiczowa, *Ze studiów...*, s. 65, ryc. 1i, k, l.

³² Kulczycka-Leciejewiczowa, *Ze studiów...*, s. 65, ryc. 1j.

³³ Hoffmann, *Die Kultur...*, tabl. 1: 1, 2.

³⁴ Hoffmann, *Die Kultur...*, tabl. 2: 2.

³⁵ Hoffmann, *Die Kultur...*, tabl. 2: 4.

³⁶ Quitta, *Zur Frage...*, s. 11.

ławia-Grabiszyna³⁷, w którym wystąpiło naczynie amforkowate ornamentowane rytmami esownicami zbliżonymi do tych, jakie zdobią naczynia z Zofipola czy Mockern. Naczyniu temu towarzyszy jednak forma w kształcie $\frac{3}{4}$ kuli zdobiona prymitywnym ornamentem nutowym, co może sugerować pozycję chronologiczną tego zespołu bądź w późnym stadium fazy A-czkowej, w którym „rodzi” się nowy styl zdobniczy, bądź we wczesnym stadium fazy nutowej, w którym przeżywają się jeszcze pewne archaizmy. W każdej jednak sytuacji zespół ten dowodzi penetracji Dolnego Śląska przez ludność kultury ceramiki wstęgowej rytej, dla której ów A-czkowy styl ornamentacyjny nie był obcy.

Truizmem byłoby dowodzenie, na podstawie szczegółowej analizy materiału źródłowego, iż zasygnalizowany w znalezisku z Wrocławia-Grabiszyna nutowy styl ornamentacyjny stanowi na Dolnym Śląsku najlepiej udokumentowane stadium rozwojowe ceramiki starszej kultury wstęgowej. Osady w Nosocicach³⁸, Jordanowie (stan. na żwirowni)³⁹ czy Sobocisku⁴⁰ dowodzą obecności licznych stanowisk reprezentujących tę fazę kultury ceramiki wstęgowej rytej, wybija się natomiast w tym kontekście osada w Niemczy, której ceramika zawiera zwiastuny kolejnych przeobrażeń w kierunku stylu szareckiego i która tym samym może stanowić łącznik między klasyczną fazą nutową omawianej kultury a jej późną fazą szarecką, podobnie jak znalezisko z Wrocławia-Grabiszyna stanowi łącznik między fazą najstarszą a fazą nutową. Wydaje się, że podobny łącznikowy charakter między fazą nutową a fazą szarecką mogą mieć inwentarze pozyskane z osady w Olesznej czy osady w Jordanowie (stan. przy torze kolejowym)⁴¹, z tym jednak, że te ostatnie zawierają znacznie bogatszy komponent protoszarecki (starszarecki). Ich odpowiednikami na terenie Saksonii mogą być materiały z Leippen⁴² czy z Mauna⁴³. Produkt finalny stopniowo pogłębiających się przeobrażeń nutowego stylu ornamentacyjnego stanowią na Dolnym Śląsku materiały ujawnione na osa-

³⁷ „Altschlesien”, t. 3: 1930, z. 1, s. 91, ryc. 1.

³⁸ Seger, *Die keramischen...*, s. 11-14, ryc. 30-31, s. 15, ryc. 42-52, s. 16, ryc. 53.

³⁹ B. Gediga, *Sprawozdanie z badań osady neolitycznej w Jordanowie Śląskim, pow. Dzierżoniów, w 1959 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 14: 1962, s. 81-85.

⁴⁰ Księgi inwentarzowe Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu, lata 1930-1931. Por. także W. Wojciechowski, *Nowe materiały kultury ceramiki wstęgowej rytej z Sobociska, pow. Olawa*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 32: 1966, z. 1-2, s. 238-239; tenże, *Z prac sondażowo-rozpoznawczych...*, s. 23-28; tenże, *Jama kultury ceramiki wstęgowej rytej z Sobociska, pow. Olawa*, „Silesia Antiqua”, t. 11: 1969, s. 49-56.

⁴¹ Seger, *Die keramischen...*, s. 15, ryc. 36-41. Nie wykluczone, że z tym etapem rozwojowym kultury ceramiki wstęgowej rytej łączyć należy także stanowisko w Zachowicach (J. Domańska, *Zachowice, pow. Wrocław*, „Silesia Antiqua”, t. 14: 1972, s. 304-306).

⁴² Hoffmann, *Die Kultur...*, tabl. 29.

⁴³ Hoffmann, *Die Kultur...*, tabl. 29.

dzie w Strachowie, które prawdopodobnie zamykają cykl ewolucyjny kultury ceramiki wstęgowej rytej na Dolnym Śląsku i stanowią podwalinę dla narodzin nowego stylu zdobniczego opartego na motywie kłutym, reprezentatywnego dla młodszej kultury wstęgowej — kultury ceramiki wstęgowej kłutej.

Dotąd kwestionowano istnienie na Dolnym Śląsku źródeł, które wyznaczałyby ów przełomowy moment w ewolucji kultur wstęgowych. Wydaje się jednak — biorąc pod uwagę ceramikę z osady w Skoroszowicach — że i ten pogląd wymaga rewizji. Duży udział zdobnictwa stempekowego (trójkąowego) bez podkładu liniowego, stanowiącego kontynuację zdobnictwa znanego już ze Strachowa, wyłączenie wykonywanego tą techniką układu krokwiastego, pojawienie się zdobnictwa w postaci linii zdwojonej, przemiany w tworzywie ceramicznym na rzecz gliny schudzonej bardzo drobnym piaskiem uzasadniają przypuszczenie, iż materiały te stanowią stadium przejściowe od kultury ceramiki wstęgowej rytej do kultury ceramiki wstęgowej kłutej, stanowią więc jednocześnie kontynuację ewolucyjną ceramiki w ramach jednego nurtu przebiegającego bez zakłóceń.

Opierając się na prezentowanych tu faktach można chyba uznać za dowiedziony dla południowych — lessowych rejonów Dolnego Śląska nieprzerwany rozwój ceramiki kultur wstęgowych od momentu pojawienia się najbardziej archaicznych elementów kultury ceramiki wstęgowej rytej do momentu wykrystalizowania się załączkowej postaci kultury ceramiki wstęgowej kłutej (odpowiedników I fazy czeskiej), przy czym ów rozwój ma przebieg analogiczny jak na południe od Bramy Kłodzkiej i dokonuje się prawdopodobnie równolegle w ramach jednej zwartej ekumeny czesko-dolnośląskiej poszerzonej być może o tereny Saksonii. Najślabszym ogniwem w referowanym tu łańcuchu przeobrażeń stylistycznych ceramiki jest znikoma, jak dotąd, ilość źródeł określających stopień nasycenia Dolnego Śląska elementem wstęgowym w okresie trwania tzw. stylu A-czkowego.

Faktem jest, że dotychczas nie posiadamy z Dolnego Śląska materiałów, które typologicznie odpowiadałyby ceramice reprezentującej w Czechach II fazę kultury ceramiki wstęgowej kłutej. Ten odcinek ewolucji form ceramicznych wyznacza na naszym terenie pewien hiatus, ale jest to chyba wynikiem niedostatecznego rozpoznania pod tym kątem rejonu lessów dolnośląskich. Wydaje się natomiast nie ulegać już wątpliwości obecność na tymże terenie ceramiki wyznaczającej III fazę kultury ceramiki wstęgowej kłutej, wg systematyki czeskiej⁴⁴. Dysponujemy już w tej chwili trzema stanowiskami, na których materiału takiego dostarczyły obiekty nieruchome związane z osadami, przy czym jednorodność

⁴⁴ W. Wojciechowski, *Ze studiów nad ciągłością osadnictwa wstęgowego w południowych rejonach Dolnego Śląska*, „Studia Archeologiczne”, t. 9: 1976, s. 47-56.

Zestawienie stanowisk i cech naczyń glinianych wyznaczających ciąg ewolucyjny ceramiki kultur wstęgowych na Dolnym Śląsku

Stanowiska	Typ naczyń	Kultura	Faza
Gniechowice, gm. Kąty Wrocławskie, stan 2 Stary Zamek, gm. Sobótka, stan. 2a	Ceramika grubościenna z domieszką organiczną, słabo wypalona. Amfory, misy na niskich nóżkach, formy półkuliste. Zdobnictwo głęboko ryte, linie esowate i meandrowe	Kultura ceramiki wstęgowej rytej	I
Wrocław-Grabiszyn	Amfora zdobiona w stylu A-czkowym esownicami, naczynie w kształcie 3/4 kuli pokryte ornamentem nutowym	—„—	II/III
Jordanów Śl. gm. loco, stan. na żwirowni Nosocice, gm. Głogów Sobocisko, gm. Oława	Formy półkuliste i w kształcie 3/4 kuli, amfory z lejowatą szyjką, duży udział ceramiki cienkościennej. Zdobnictwo nutowe i motyw wstęgi wypełnionej nakłuciami	—„—	III
Niemcza, gm. loco	Formy półkuliste i w kształcie 3/4 kuli, amfory z lejowatą szyjką. Zdobnictwo nutowe i wstęga wypełniona nakłuciami oraz nieliczne linie poprzeczne nacinana	—„—	III/IV
Oleszna, gm. Łagiewniki Jordanów Śl., gm. loco, stan. przy torze kolejowym	Formy kuliste z załazkiem szyjki, amfory. Zdobnictwo nutowe oraz duży udział linii poprzeczne nacinanych lub dołkowanych zagęszczonych w szerokie wstęgi	—„—	IV
Strachów, gm. Kondratowice, stan. 2	Nieliczne formy kuliste, dominują formy zbliżone do spłaszczonej kuli z wyraźnie wyodrębnionymi wylewami lub szyjkami. W zdobnictwie znaczny udział motywu nutowego i wstęgi wypełnionej nakłuciami, dominacja zdobnictwa szareckiego, linie stempelkowe czyste lub na podkładzie liniowym	—„—	V
Skoroszwice, gm. Strzelin, stan. 1	Nieliczne formy kuliste, dominacja form z wyodrębnioną szyjką lub wylewem. Śladowo ornament nutowy, brak wstęgi wypełnionej nakłuciami, liczne linie ryte pokryte trójkątnym stempelkiem, duży udział stempelka bez podkładu liniowego, dominacja motywu krokwiastego	Kultura ceramiki wstęgowej rytej / Kultura ceramiki wstęgowej klutej	V/I
?	?	—„—	II
Glinica, gm. Jordanów Śl. Niemcza, gm. loco Muskowice, gm. Ciepłowodny, stan. 9	Grubościenne kociołki, misy w kształcie odcinka kuli, formy gruszkowate. Zdobnictwo klute układane krokwiasto, pod wylewem pozioma wstęga kluta. Wstęgi złożone z 4-6 rzędów	—„—	III
Wąwolnica, gm. Strzelin i inne	Ceramika ostro profilowana (w tym naczynia typu Pyszca) o silnie zróżnicowanym zdobnictwie klutym	—„—	późne (IV-V?)

stylistyczna tych materiałów oraz brak w ich obrębie naczyń młodszych, ostro profilowanych, o rozbudowanym i zróżnicowanym zdobnictwie, może dowodzić, iż jest to ceramika jednoczasowa o stosunkowo wczesnym charakterze, nie skażona jeszcze obcymi naleciałościami pochodzącymi z kręgu lendzielskiego, które to obce elementy ujawniają się tak na południe od Sudetów, jak i na Dolnym Śląsku dopiero w późnej fazie kultury ceramiki wstęgowej kłutej⁴⁵. Znaleźiska z późnej fazy tej kultury z Dolnego Śląska są powszechnie znane (Wąwolnica, gm. Strzelin, Wrocław-Muchobór Mały⁴⁶, Wrocław-Kuźniki⁴⁷ i inne), ich pozycja chronologiczna nie jest kwestionowana i uznanie ich za kolejny etap ewolucji ceramiki wstęgowej na Dolnym Śląsku nie budzi kontrowersji.

Z przedstawionych tu faktów i ich interpretacji wyłaniają się pewne postulaty, które powinny ukierunkować przyszłe badania tak, aby te pozwoliły na pełną rekonstrukcję rozwoju ceramiki kultur wstęgowych na Dolnym Śląsku. Przede wszystkim należy dążyć do ujawniania stanowisk wiążących się z II fazą kultury ceramiki wstęgowej kłutej oraz zintensyfikować badania tych stanowisk, które jako fakty jednostkowe sygnalizują dopiero obecność elementów dotąd całkowicie nieznanymi.

WŁODZIMIERZ WOJCIECHOWSKI

CONTRIBUTION TO THE STUDIES ON THE EVOLUTIONAL CONTINUITY
OF THE POTTERY OF THE DANUBIAN CULTURES IN LOWER SILESIA

S u m m a r y

In the years 1968-1970 a large number of articles dealing with various problems of the Danubian cultures in Poland appeared in Polish archaeological literature. The survey of these articles reveals clearly that the statements referring to the Danubian cultures in Lower Silesia do not reach beyond views already expressed in the first half of this century. The excavations conducted in Lower Silesia in 1970-1975 have yielded a large number of new materials which in the context of the already known sources justify the verification of certain views, notably those which concern the beginnings of Linear Pottery (Bandkeramik) settlement in the area under discussion, the chronological division of this culture as seen through the stylistic changes in pottery, and finally the problem of the transformation of the Linear Pottery (Bandkeramik) culture into the new cultural formation — the Stroke-ornamented Ware culture. Materials excavated from two settlements, i.e. Gniechowice, site 2, commune of Kąty Wrocławskie and Stary Zamek, site 2a, commune of Sobótka, can be linked with those inventories which according to R. Tichý are the earliest in Moravia, and according to A. Kulczycka-Leciejewiczowa are the earliest element of the Linear Pottery culture in Little Poland. The region of Lower Silesia had thus been settled by the representatives of the Linear Pottery culture at a very early date coinciding with the earliest horizon

⁴⁵ Wojciechowski, *The Problem...*, s. 103-117; tenże, *Zagadnienie chronologii...*, s. 30-44.

⁴⁶ H. Seger, *Ein Seitenstück zur Vase von Bschanz*, „Altschlesien”, t. 3: 1930, z. 1, s. 1-5, ryc. 1-7.

⁴⁷ Seger, *Die keramischen...*, s. 22-24, ryc. 80-83.

of this culture. The grave assemblage from Wrocław-Grabiszyn, known from the interwar period, shows that the second phase of the Linear Pottery culture, the so-called „ačková” phase, is also represented in Lower Silesia and is continued by numerous materials of the so-called music-note phase recorded on several settlements and cemeteries. On the other hand, the recently investigated site at Niemcza has yielded materials which apart from pottery decorated in music-note style and with filled-in ribbons, which dominates in the inventory, also include a few sherds ornamented with the engraved transversely incised line, i.e. with a motif typical of the late phase of this culture (fig. 1). Thus the inventory from this site foreshadows stylistic changes in pottery, which became more pronounced on the sites investigated before World War II (Oleszna, Łągiewniki commune and Jordanów — the site near the railway, Jordanów commune) and which led to the formation of pottery typical of the newly excavated settlement at Strachów, site 2, Kondratowice commune. Materials found there are representative of the Šarka phase of the Linear Pottery culture (fig. 2). A further evolutionary link is provided by pottery from the settlement at Skoroszowice, site 1, Strzelin commune. These materials demonstrate the transformation of the Linear Pottery culture into the Stroke-ornamented Ware culture (fig. 3). This is testified by the high proportion of stroke ornament in the form of small triangles, by the appearance of the double stroke line (*Doppelstich*), and by the dominance of the chevron pattern. On the ground of these materials we can maintain that the full evolutionary cycle from the earliest phase of the Linear Pottery culture to the so-called transitional stage of the Stroke-ornamented Ware culture (or phase I of this culture) is documented in Lower Silesia. So far no materials indicating the presence of phase II of the Stroke-ornamented Ware culture (according to the Czechoslovakian chronology) have come to light in Lower Silesia. On the other hand, the investigations at Niemcza (fig. 4a-d) and of the newly discovered site at Muszkowice, site 9, Ciepłowody commune (fig. 4e-i) indicate the presence of inventories of phase III, which evolved into later assemblages of the Stroke-ornamented Ware culture, recorded on numerous sites, e.g. Wąwolnica, Strzelin commune and Wrocław-Muchobór Mały. It seems that in view of the newly obtained sources we are right to maintain that the appearance of the Stroke-ornamented Ware culture in Lower Silesia was due not so much to alien influences (e.g. from Bohemia) as to the local development of the Older Danubian culture within one compact Bohemian-Lower Silesian area.

Translated by Maria Abramowiczowa

Adres autora:

Doc. dr hab. Włodzimierz Wojciechowski
Katedra Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego
50-139 Wrocław, ul. Szewska 48

